

Олег В. Федірець¹, Андрій Г. Семенов², Лариса В. Сухомлин³
**УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ
ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ
СУБ'ЄКТІВ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ**

За даних умов розвитку, для більш ефективної реалізації стратегічного набору аграрних підприємств, йому доцільно буде реалізовувати конкурентну стратегію лідерства за витратами. Таким чином, з метою реалізації конкурентної стратегії підприємства за витратами суб'єкт господарювання агропродовольчої сфери має виконати наступні умови: впроваджувати енергозберігаючі та ресурсозберігаючі технології, в тому числі за допомогою закупівлі сучасного обладнання та машин; сформувані, по можливості, прямий канал збуту своєї продукції кінцевому споживачеві. Виконання цієї умови дозволить уникнути впливу посередницьких організацій в особі оптових підприємств на ціну продукції для покупців. Це зробить продукцію суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери більш доступною і більш конкурентоспроможною; проводити переміщення виробничих потужностей, якщо дозволяє характер виробництва та переробки, як можна ближче до споживачів; сконцентрувати зусилля на найбільш затребувану сільгосппродукцію (бажано на двох або на трьох видах в галузі рослинництва та на двох видах в галузі тваринництва); досягти більшого економічного рівня вертикальної інтеграції в порівнянні з основними конкуруючими підприємствами.

Загалом, запропонована конкурентна стратегія суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери повинна бути спрямована на збільшення частки ринку, на зміцнення конкурентних переваг товариства, що і є метою ринкової стратегії суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери на перспективу. В даний час найпоширенішою стратегічною альтернативою є обмежений ріст. Для цієї стратегії характерно визначення майбутніх цілей на базі досягнутих, але скоригованих з урахуванням інфляційних показників. Обмежений зростання характерний для сільськогосподарських організацій зі статичною технологією, яким є і аграрних підприємств. Зазначена стратегія є найменш ризикованою за даних фінансових та виробничих показників діяльності товариства. Не менш важливим аспектом реалізації стратегічного набору аграрних підприємств є формування ефективної системи стратегічного управління на досліджуваному товаристві. Але, разом з тим, умови сьогодення вимагають швидкого прийняття рішень, що мають стратегічну спрямованість, тому наступним кроком є визначення ефективності від запропонованих заходів.

При формуванні стратегії соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери важливими є наступні завдання: визначення основних векторів розвитку; встановлення напрямків удосконалення ринкової інфраструктури; визначення оптимальної динаміки розвитку; формування структурної та інвестиційної політики; обґрунтування напрямків соціального розвитку, забезпечення зростання рівня та підвищення якості життя сільських жителів; обґрунтувати напрямків міжрегіональних та зовнішньо-економічних зв'язків.

Ключові слова: управління проєктами, енергетична стратегія, господарські суб'єкти, агропродовольча сфера, система, ефективність.

Рис. 6. Літ.10.

DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-274-151-162

¹ Poltava State Agrarian University, Ukraine.

² Classic Private University, Ukraine.

³ Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Ukraine.

Oleg Fedirets, Andriy Semenov, Larysa Sukhomlyn

PROJECT MANAGEMENT REGARDING THE IMPLEMENTATION OF THE ENERGY STRATEGY OF BUSINESS ENTITIES IN THE AGRI-FOOD SECTOR

Under the given conditions of development, for more effective implementation of the strategic set of agricultural enterprises, it will be expedient for him to implement a competitor's strategy of cost leadership. Thus, in order to implement a competitive cost leadership strategy, an agri-food business entity must fulfill the following conditions: implement energy-saving and resource-saving technologies, including through the purchase of modern equipment and machines; to form, if possible, a direct sales channel of its products to the final consumer. Fulfillment of this condition will avoid the influence of intermediary organizations in the form of wholesale enterprises on the price of products for buyers.

This will make the products of agro-food business entities more accessible and more competitive; move production facilities, if the nature of production and processing allows, as close as possible to consumers; to concentrate efforts on the most demanded agricultural products (preferably on two or three species in the field of crop production and on two species in the field of livestock); to achieve a greater economic level of vertical integration compared to the main competing enterprises. In general, the proposed competitive strategy of agri-food business entities should be aimed at increasing the market share, strengthening the company's competitive advantages, which is the goal of the market strategy of agri-food business entities for the future. Currently, the most common strategic alternative is limited growth.

This strategy is characterized by the determination of future goals based on the achieved ones, but adjusted for inflation. Limited growth is characteristic of agricultural organizations with static technology, which are also agricultural enterprises. This strategy is the least risky based on the company's financial and production indicators. An equally important aspect of the implementation of a strategic set of agricultural enterprises is the formation of an effective system of strategic management at the company under study. But, at the same time, today's conditions require quick decision-making with a strategic orientation, so the next step is to determine the effectiveness of the proposed measures. When forming a strategy for socio-economic development of the agro-food sector, the following tasks are important: determination of the main vectors of development; establishment of directions for improvement of the market infrastructure; determining the optimal dynamics of development; formation of structural and investment policy; substantiating directions of social development, ensuring the level of growth and improving the quality of life of rural residents; justify directions of interregional and foreign economic relations.

Keywords: project management, energy strategy, economic entities, agro-food sector, system, efficiency.

Peer-reviewed, approved and placed: 10.04.2024.

Постановка проблеми. Агропродовольча сфера як об'єкт управління має набір характеристик, які визначають її особливу складність: високий рівень невизначеності, низька оперативністю отримання та обробки інформації, в наслідок чого відбувається прийняття не оптимальних управлінських рішень, що, викликає нераціональне споживання ресурсів. Ці чинники мають суттєвий вплив на тривалість та витрати на проведення енергоаудиту, що особливо актуально в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Будь-яке підприємство як господарюючий суб'єкт здійснює виробничо-комерційну діяльність, проводячи певну економічну політику, складовою якої є енергозберігаюча

політика. Енергозберігаюча політика знаходиться в основі формування та реалізації енергетичної стратегії підприємства, яка є складовою корпоративної стратегії. Зазначимо, що стратегія – це основні форми і методи перспективних дій, пов'язаних з вирішенням основних проблем, реалізацією стратегічних програм, досягненням значних, перспективних стратегічних цілей [1; 8; 10].

Так, впродовж 2020 року спеціалізовані організації провели в Україні 205 енергетичних аудитів. Сумарний економічний ефект, який очікується в результаті проведення заходів з поліпшення використання енергетичних ресурсів за результатами цих енергетичних аудитів, складає 583 млн. грн. Більшість організацій, які провели енергоаудит, належать до бюджетної сфери, підприємств залізничного транспорту, енергогенеруючих та енергопостачальних компаній [5; 9]. Дане питання потребує системного дослідження.

Мета дослідження полягає в дослідженні управління проектами щодо реалізації енергетичної стратегії господарських суб'єктів агропродовольчої сфери.

Основні результати дослідження. Для суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери енергетичний аудит проводиться дуже рідко, що зумовлено наступними чинниками:

- агропродовольча сфера характеризується наявністю специфічних особливостей енергоспоживання, внаслідок чого проведення енергоаудиту є досить складним (використання живих організмів, велика кількість мобільних енергетичних засобів, не співпадіння виробництва в часі, та просторі тощо);
- недосконалість методики проведення енергоаудиту в агропродовольчій сфері;
- значна частина суб'єктів господарювання в агропродовольчій сфері не мають фінансових можливостей для замовлення послуг незалежних енергоаудиторів.

Енергетичний аудит в суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери повинен забезпечити виявлення можливостей енергозаощадження та має допомогти їм у формуванні напрямків ефективного енерговикористання, завдяки вирішенню наступних завдань (рис. 1).

При здійсненні енергоаудиту дотримуються наступних правил: енергетичний аудити проводяться відкрито; енергоаудит є набагато ширшою процедурою, ніж проста фіксація помилок.

Для підприємства як основного споживача енергетичних ресурсів, тому проведення енергетичного аудиту саме тут є доволі актуальним. Енергоаудит полягає у виконанні шести послідовних етапів (рис. 2). На етапі збору інформації проводять наступні дії:

- визначення об'єктів дослідження і часу його проведення (наприклад, використання пального тракторною бригадою під час комплексу весняно-польових робіт);
- класифікація енергоресурсів по видах (бензин, дизельне пальне, електроенергія, природний газ тощо), аналіз структури енергоспоживання;

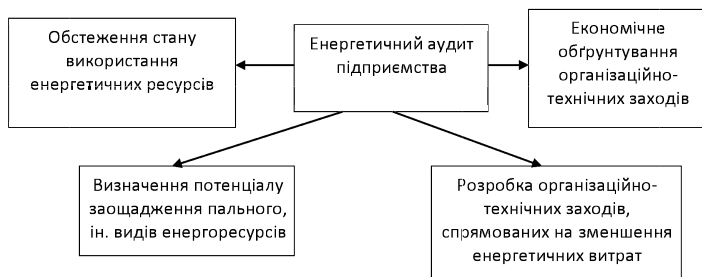

Рис. 1. Завдання енергетичного аудиту господарських суб'єктів агропродовольчої сфери, власна розробка з урахуванням [2; 3]

- характеристика машин і агрегатів, які споживають енергоресурси (збирання первинних даних про споживання палива за попередній і поточний роки);
- визначення обсягів споживання кожного виду енергоресурсів та їх вартості (аналіз витрат на енергію, визначення витрат енергоносіїв на одиницю продукції, що виробляється, по підприємству і окремим підрозділам).
- заміри (тракторист, заправник, майстер-наладчик чи енергоаудитор).

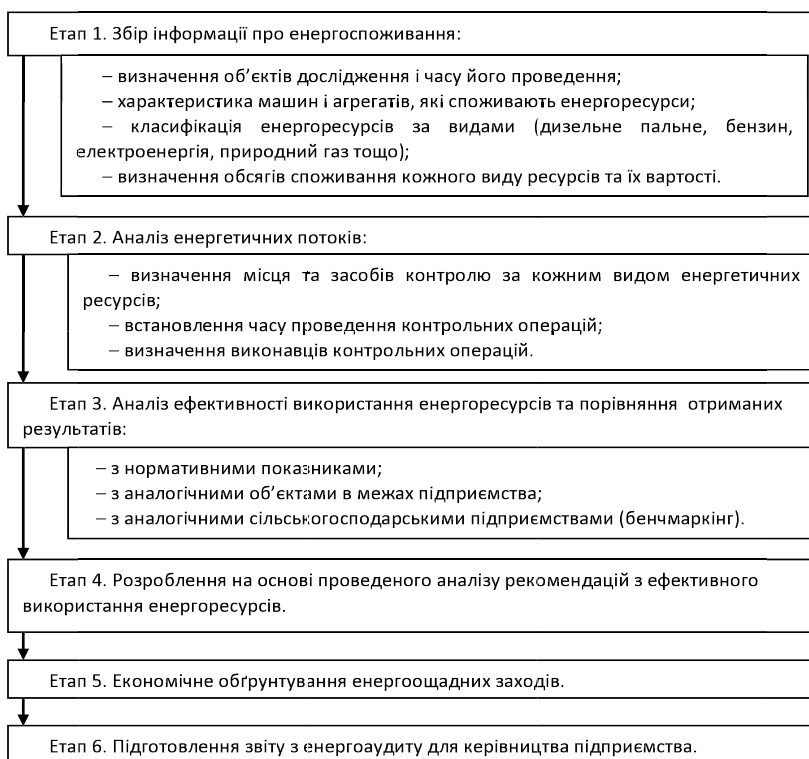

Рис. 2. Етапи проведення енергетичного аудиту господарських суб'єктів агропродовольчої сфери, власна розробка з урахуванням [4; 7]

Другий етап – обстеження енергетичних потоків на об'єкті – полягає у пошуку відповідей на наступні питання:

а) “де?” – визначення місця та засобів контролю по кожному виду енергетичних ресурсів;

б) “коли?” – визначення часу проведення контрольних замірів;

в) “хто?” – визначення виконавців, хто здійснюватиме контрольні

Послідовність застосування наведеного інструментарію наступна:

- визначаємо витрати енергоресурсів по кожній агротехнічній операції, що виконується машинно-тракторним парком, при цьому розподіляємо їх на польові, транспортні та інші;

- підсумовуємо витрати енергоресурсів по всіх агротехнічних операціях;

- визначаємо витрати енергоресурсів по окремих культурах, що вирощуються в підприємстві;

- підсумовуємо витрати енергоресурсів по всіх культурах, що вирощуються в підприємстві;

- визначаємо витрати енергоресурсів по кожному трактору;

- підсумовуємо витрати енергоресурсів по всіх тракторах;

- визначаємо витрати енергоресурсів по кожному механізатору;

- підсумовуємо витрати енергоресурсів по всіх механізаторах.

В підсумкових таблицях порівнюємо витрати енергоресурсів між собою з метою визначення найенергоємніших споживачів.

Наступним кроком є складання балансів енергоресурсів, спочатку складається баланси по кожному виду енергетичних ресурсів (бензин, дизельне паливо, електроенергія), потім складається загальний баланс по підрозділу і по підприємству в цілому по всіх видах енергоресурсів в умовному паливі. При цьому доцільно складання енергетичного балансу щодо окремих енергоємних споживачів.

Третій етап – аналіз ефективності використання енергоресурсів, який здійснюється на основі отриманої інформації. При цьому отримані результати потрібно порівняти з: нормативними показниками; аналогічними об'єктами в межах підприємства при їх наявності; з аналогічними об'єктами інших підприємств.

Також доцільно порівняти витрати пального машинно-тракторними агрегатами на однакових агротехнічних операціях з іншими марками технічних засобів та агрегатів.

Четвертий етап полягає у розробленні рекомендацій з ефективного використання енергоресурсів на основі проведеного аналізу. Рекомендації доцільно класифікувати з огляду на рівень затрат щодо їх впровадження:

- невитратні (оптимізація режимів роботи машинно-тракторних агрегатів, скорочення втрат пального при заправці тощо);

- маловитратні (оптимізація складу машинно-тракторних агрегатів, удосконалення технічного обслуговування);

- середньовитратні (зміна оранки безвідвальним обробітком ґрунту, при цьому необхідне придбання відповідних ґрунтообробних знарядь з використанням наявних в підприємстві енергетичних засобів);

- високовитратні (придбання нової енергоощадної техніки).

Кожна рекомендація з енергозбереження повинна бути описана за наступними пунктами:

- необхідні зміни: модифікація обладнання; заміна обладнання; модернізація обладнання (систем управління); технічне обслуговування обладнання; нова процедура управління;

- вплив змін на заощадження енергії та коштів: скорочення втрат; скорочення зайвих операцій, підвищення ефективності використання енергії, застосування дешевших енергетичних ресурсів;

- фінансові витрати і вигоди: капітальні витрати; амортизація обладнання підприємства; витрати на технічне обслуговування; енергетичні витрати; аналіз ефективності фінансових витрат.

П'ятий етап – економічне обґрунтування запропонованих рекомендацій. При цьому вихідні вартісні показники є основою для розрахунку ефективності запропонованих рекомендацій. Порядок економічної оцінки запропонованих рекомендацій наступний: оцінка інвестиційних затрат; розрахунок річного потенціалу енергозбереження при реалізації проекту; визначення економії поточних витрат (приросту прибутку); визначення доходу від інвестицій; розрахунок економічного ефекту запропонованих рекомендацій.

Шостий етап – підготовка звіту з енергоаудиту, який є поданням аудиторської інформації в єдиному рекомендаційному документі поряд з даними про енергетичні і фінансові видатки та заощадження (рис. 3).

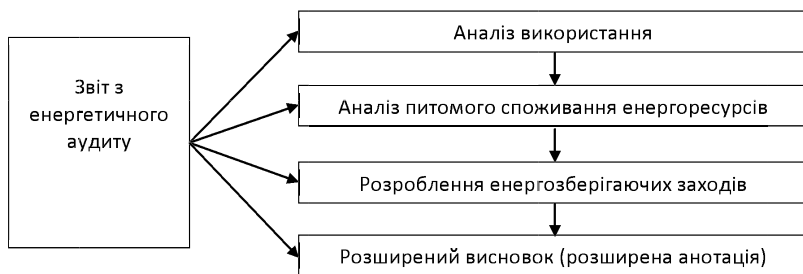

Рис. 3. Схема звіту з енергетичного аудиту, опрацьовано авторами на основі [4; 6]

Звіт з енергетичного аудиту по можливості повинен бути коротким і конкретним. Матеріали обстежень доцільно подавати у додатках. При складанні звіту з енергоаудиту по сільськогосподарських підприємствах доцільно у вигляді окремого підрозділу провести аналіз впливу рекомендованих заходів на стан навколишнього середовища.

Тому перш за все, керівництву необхідно сформувати ефективну релевантну модель стратегічного менеджменту, що на нашу думку, повинна бути основна на використанні стратегічного потенціалу товариства, та передбачати досягнення довгострокових конкурентних переваг на ринку при своєчасному коригуванні стратегічного набору (відповідно до динаміки змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі) шляхом формування виробничої програми, зростання обсягів виробництва, реструктуризації підприємства або антикризового управління його розвитком.

1 етап – формалізація місії та ключових цілей бізнесу Аграрних підприємств
2 етап – аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища суб'єкту господарювання;

3 етап – стратегічний аналіз та оцінка обраної стратегії;

4 етап – оптимізація структури управління та організаційної структури;

5 етап – розробка програми дій та складання графіка робіт;

6 етап – розподіл ресурсів та формування бюджету;

7 етап – зміна управлінських стереотипів, подолання організаційного опору;

8 етап – управління реалізацією управлінського рішення;

9 етап – перехід на новий рівень розвитку бізнесу.

Застосування жорстких схем стратегічного планування може бути цілком виправдано за сучасної ситуації агропродовольчої сфери, відсутності економічної та політичної стабільності, відсутності професіоналів стратегічного менеджменту серед персоналу досліджуваного товариства, досвіду стратегічного планування, а також в ряді інших випадків.

Вищезазначене надало можливість запропонувати модель стратегічного менеджменту на основі замкнутого циклу з прямим (від розробки стратегії до визначення оперативних завдань та до контролю реалізації) й зворотнім (від обліку результатів виконання до переформулювання цілей і планів) зв'язком, яка обґрунтовує необхідність проходження послідовності етапів стратегічного управління, кожен з яких являє собою логічну послідовність заходів та кроків, що забезпечують динаміку стратегічного розвитку (рис. 4).

В процесі трансформації соціально-економічних відносин, до стратегічного менеджменту суб'єктів господарювання пропонується застосовувати інформаційний підхід, основою якого виступає інформація та інформаційні технології управління, що застосовуються під час формування та реалізації стратегічного набору, а також проводиться оцінка об'єктів стратегічного управління для моделювання їх поведінки в майбутньому.

Нами запропоновано концептуальну модель розробки стратегії на основі інформаційного підходу (рис. 5).

Також запропонований інформаційний підхід до стратегічного менеджменту суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери забезпечує удосконалення методів стратегічного аналізу та планування, дозволяє використовувати інформаційний досвід накопичений в об'єктивних, інформаційних базах даних, та використання цифрових моделей.

Використовуючи запропоновану модель стратегічного менеджменту разом з ключовими елементами інформаційного підходу дозволять керівництву суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери:

- визначити довгострокову стратегію розвитку, основні цілі та завдання розвитку підприємства;

- створити стратегічні господарські підрозділи на підприємстві;

- здійснити ситуаційний аналіз та вибір напрямку економічного розвитку підприємства;

- розробити основну стратегію маркетингу та стратегію укрупнення планування виробництва продукції;

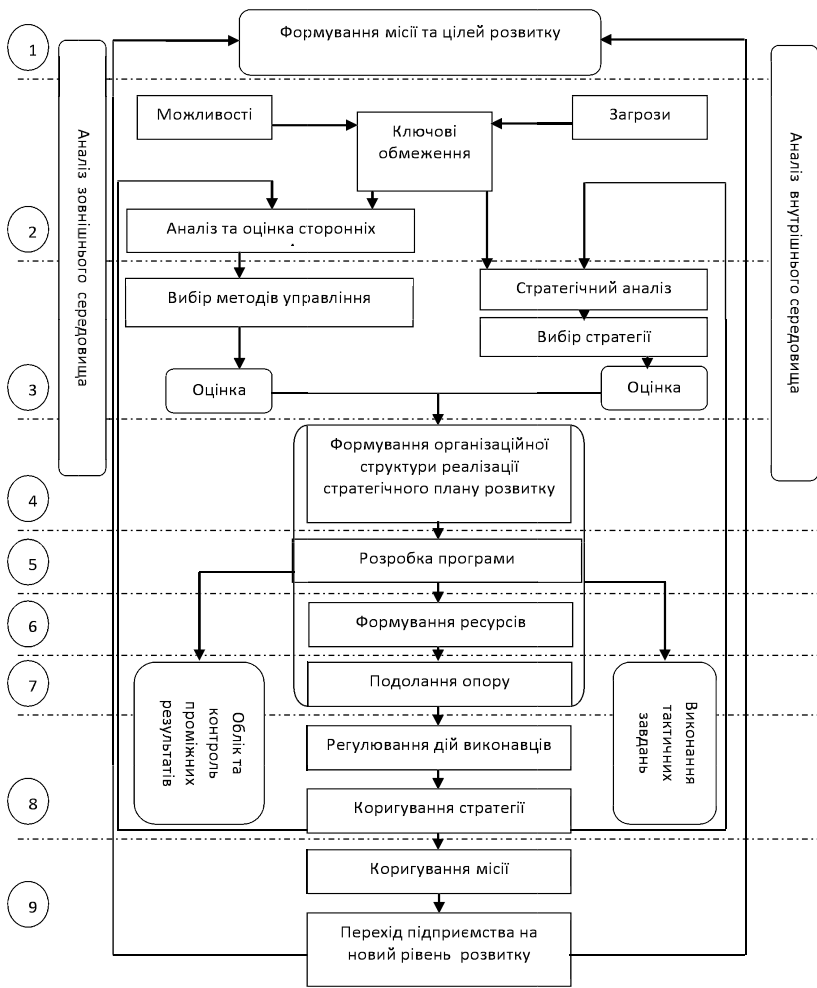

Рис. 4. Пропонована модель стратегічного менеджменту на основі замкнутого циклу управління, opracовано автором на основі [5; 8]

- сформувати тактику та здійснити уточнене планування способів і засобів досягнення поставлених завдань;
- провести контроль та оцінку основних результатів, коректування вибраної стратегії та способів її реалізації.

Запропоновано проводити стратегічний менеджмент діяльності суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери трьох рівнях: на загальнокорпоративному рівні, що дасть можливість сформувати інформаційну базу для обґрунтування стратегії товариства в цілому; на рівні аграрного ринку, що дасть можливість конкретизувати стратегічні завдання в розрізі видів виробництва продукції, сформованих операційних та географічних сегментів; на рівні окремих напрямів діяльності.

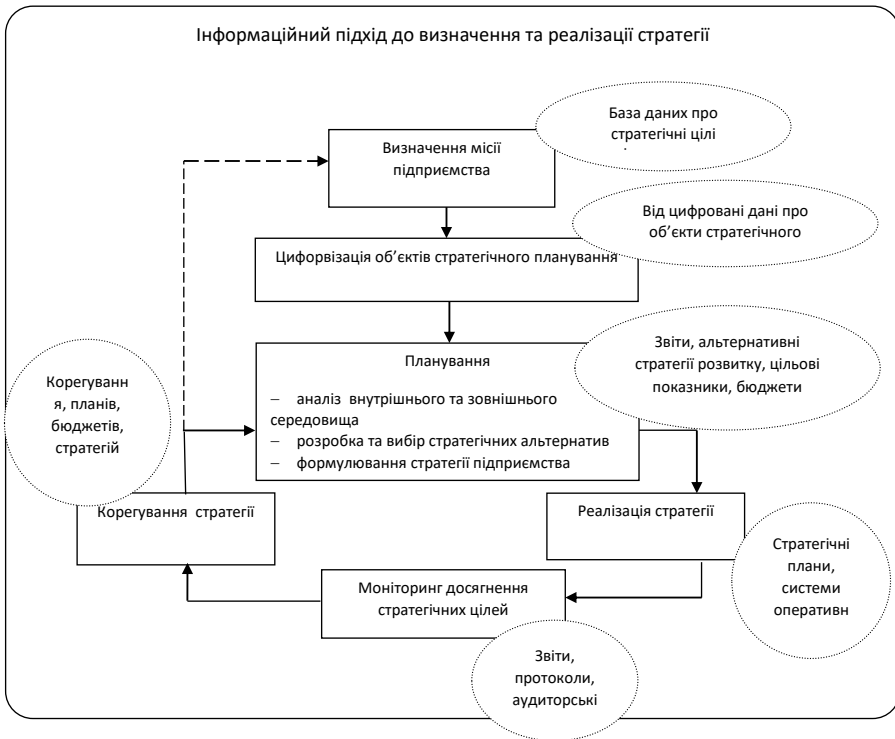

Рис. 5. Модель інформаційного підходу до визначення та реалізації стратегії, опрацьовано автором на основі [6; 9]

На основі зазначеного запропоновано загальні напрями оптимізації стратегічного набору суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери (рис. 6). Отже, за даних умов розвитку, для більш ефективної реалізації стратегічного набору аграрних підприємств, йому доцільно буде реалізовувати конкурентну стратегію лідирування за витратами.

Таким чином, з метою реалізації конкурентної стратегії лідерства за витратами суб'єкт господарювання агропродовольчої сфери має виконати наступні умови:

- впроваджувати енергозберігаючі та ресурсозберігаючі технології, в тому числі за допомогою закупівлі сучасного обладнання та машин;
- проводити переміщення виробничих потужностей, якщо дозволяє характер виробництва та переробки, як можна ближче до споживачів;
- досягти більшого економічного рівня вертикальної інтеграції в порівнянні з основними конкуруючими підприємствами;
- сформувати, по можливості, прямий канал збуту своєї продукції кінцевому споживачеві. Виконання цієї умови дозволить уникнути впливу посередницьких організацій в особі оптових підприємств на ціну продукції для покупців. Це зробить продукцію суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери більш доступною і більш конкурентоспроможною;

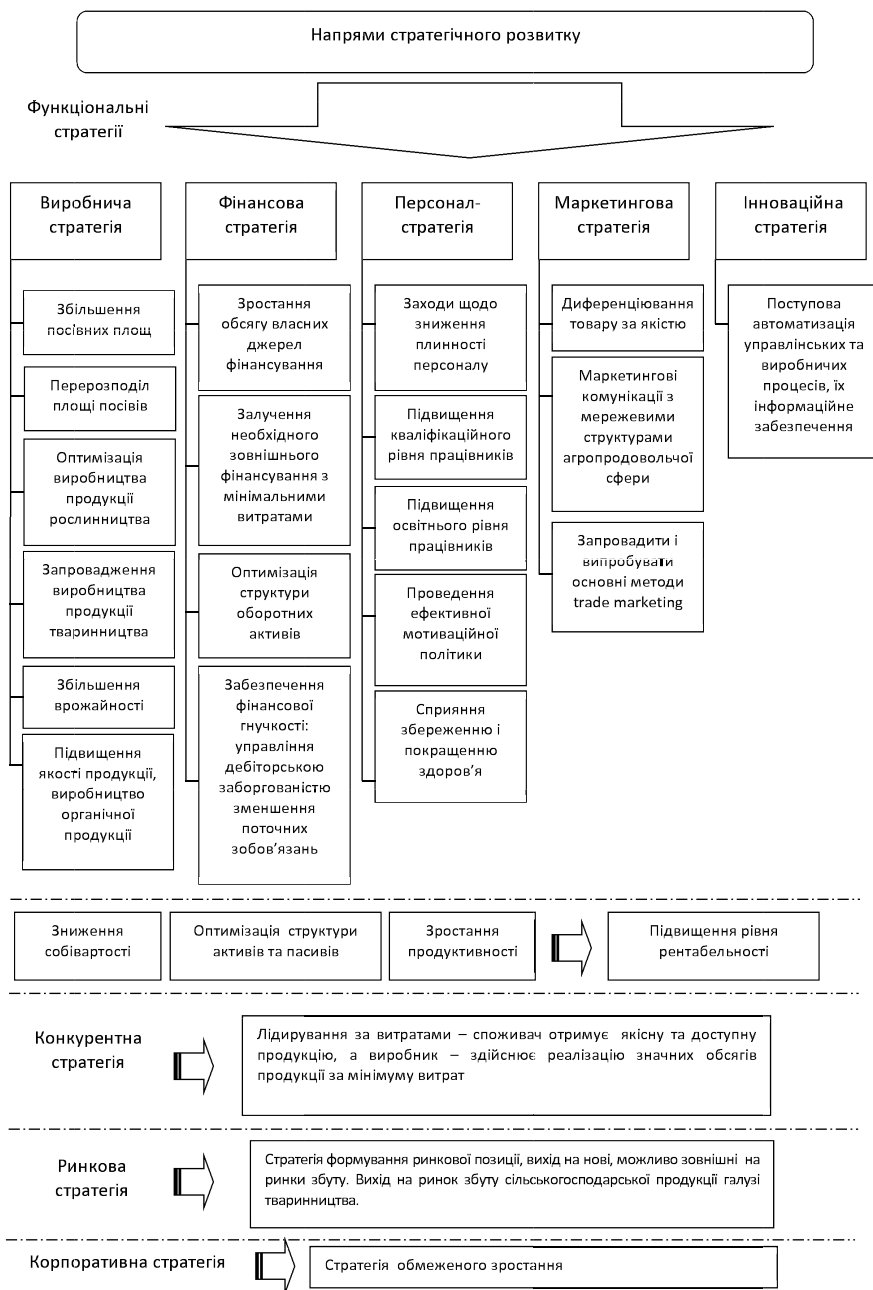

Рис. 6. Пропоновані напрями стратегічного розвитку, авторська розробка

- сконцентрувати зусилля на найбільш затребувану сільгосппродукцію (бажано на двох або на трьох видах в галузі рослинництва та на двох видах в галузі тваринництва).

Загалом, запропонована конкурентна стратегія суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери повинна бути спрямована на збільшення частки ринку, на зміцнення конкурентних переваг товариства, що і є метою ринкової стратегії суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери на перспективу.

В даний час найпоширенішою стратегічною альтернативою є обмежений ріст. Для цієї стратегії характерно визначення майбутніх цілей на базі досягнутих, але скоригованих з урахуванням інфляційних показників. Обмежений зростання характерний для сільськогосподарських організацій зі статичною технологією, яким є і аграрних підприємств. Зазначена стратегія є найменш ризикованою за даних фінансових та виробничих показників діяльності товариства.

Не менш важливим аспектом реалізації стратегічного набору аграрних підприємств є формування ефективної системи стратегічного управління на досліджуваному товаристві. Але, разом з тим, умови сьогодення вимагають швидкого прийняття рішень, що мають стратегічну спрямованість, тому наступним кроком є визначення ефективності від запропонованих заходів.

Висновки. При формуванні стратегії соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери важливими є наступні завдання: визначення основних векторів розвитку; встановлення напрямків удосконалення ринкової інфраструктури; визначення оптимальної динаміки розвитку; формування структурної та інвестиційної політики; обґрунтування напрямків соціального розвитку, забезпечення зростання рівня та підвищення якості життя сільських жителів; обґрунтувати напрямків міжрегіональних та зовнішньо-економічних зв'язків.

1. Вдовенко Н. Глобальні пріоритети сталого виробництва сільськогосподарської продукції. *Innovative solutions in modern science*. 2016. № 4 (4). С. 3–17

2. Забуранна Л. В., Ярмоленко Ю. О. Соціально-економічні передумови розвитку аграрного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2017. № 12 (278). С. 64–68.

3. Кононенко О.М. Науково-методологічні засади збалансованого сільського розвитку: розв'язання глобальних проблем на локальному рівні. *Агросвіт*. 2018. № 13. С. 49–56.

4. Малік М.Й., Забуранна Л.В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації влади. *Економіка АПК*. 2017. № 7. С.5–14.

5. Маркіна І.А., Федірець О.В., Корнієнко В.С. Стратегічні напрями управління розвитком маркетингової діяльності сільськогосподарських підприємств. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2019. №4 (82). С. 101–106.

6. Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 37–49.

7. Надвичиний С.А. Економічний розвиток аграрної сфери України на інноваційній основі. *Економічний аналіз*. 2018. № 28-4. С. 32-36.

8. Онегіна В.М. Сучасні трансформації в агробізнесі та сталий розвиток аграрного сектору. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2017. Вип. 182. С. 36–47.

9. Пугачов М.І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 12–18.

10. Федірець О.В. Розвиток агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи: теорія, методологія, практика. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. *Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава*, 2021. 448 с.

1. Vdovenko N. (2016), Hlobalni priorityety staloho vyrobnytstva silskohospodarskoi produktsii. Innovative solutions in modern science. [Innovative solutions in modern science]. vol. 4 (4), pp. 3–17 [Ukraine]
2. Zaburanna L. V., Yarmolenko Yu. O. (2017), Sotsialno-ekonomichni peredumovy rozvytku ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini. Ekonomika APK. [Economy of agricultural industry]. vol. 12 (278), pp. 64–68 [Ukraine]
3. Kononenko O.M. (2018), Naukovo-metodolohichni zasady zbalansovanoho silskoho rozvytku: rozviazannia hlobalnykh problem na lokalnomu rivni. Ahrosvit. [Agroworld]. vol. 13, pp. 49–56 [Ukraine]
4. Malik M.I., Zaburanna L.V. (2017), Rozvytok silskykh terytorii v umovakh detsentralizatsii vlady. Ekonomika APK. [Economy of agricultural industry]. vol. 7, pp. 5–14 [Ukraine]
5. Markina I.A., Fedirets O.V., Korniienko V.S. (2019), Stratehichni napriamy upravlinnia rozvytkom marketynhovoii diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv. Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya «Ekonomika i menedzhment». [Bulletin of the Sumy National Agrarian University. "Economics and Management" series]. vol. 4 (82), pp. 101–106 [Ukraine]
6. Mesel-Veseliak V.Ia., Fedorov M.M. (2016), Stratehichni napriamy rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy. Ekonomika APK. [Economy of agricultural industry]. vol. 6, pp. 37–49 [Ukraine]
7. Nadvynychnyi S.A. (2018), Ekonomichni rozvytok ahrarnoi sfery Ukrainy na innovatsiinii osnovi. Ekonomichni analiz. [Economic analysis]. vol. 28-4, pp. 32-36 [Ukraine]
8. Onehina V.M. (2017), Suchasni transformatsii v ahrobiznesi ta stalii rozvytok ahrarnoho sektoru. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho gospodarstva imeni Petra Vasylenka. [Bulletin of the Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture]. vol. 182, pp. 36–47 [Ukraine]
9. Puhachov M.I. (2017), Ahrarnyi sektor ekonomiky Ukrainy v umovakh instytutsiinykh zmin. Ekonomika APK. [Economy of agricultural industry]. vol. 5, pp. 12–18 [Ukraine]
10. Fedirets, O.V. (2021), Development of the agro-food sector as a socio-economic system: theory, methodology, practice, Abstract of Doctor dissertation, Economy, Poltava, Ukraine.